

İstanbul Şehir Rehberleri Üzerine Bir Çalışma

Kazım BAYCAR*

BU MAKALEDE, İstanbul üzerine kaleme alınmış şehir rehberlerini genel olarak ele almaya çalışacağız. Esasen *şehir rehberleri*, içeriği ve kapsam alanı muğlak, genel geçer bir tanımı yapılmamış bir ifadedir. Şehir rehberi sıfatıyla ortaya atılan eserlerin içerik ve nitelik açısından birbirleriyle büyük farklılıklar göstermeleri bunun bir göstergesidir. Bu yönüyle bakıldığında her bir eserin kendisine has bir rehberlik tanımı olduğunu ve bu tanım üzerinden kendi muhtevasını ve yazı dilini şekillendirdiğini görüyoruz.

Çalışmamız *şehir rehberini*, “birincil amacı muhatabı olan, okuyucuyu şehri somut ve(ya) soyut boyutlarıyla tasvir ederek tanıtmaya çalışan yazılar” şeklinde tanımlamakta ve bu çerçevede kaldığını düşündüğümüz eserleri kapsamaktadır. Bundan dolayı, şehrin sadece tarihî serüvenini, sosyal ve ekonomik yapısını, coğrafi özelliklerini ele alan eserlere bu makalede yer verilmemiştir. Şehri turizm amaçlı tanıtmaya çalışan ve büyük ölçüde fotoğraflardan oluşan kitaplar, gezi rehberleri, haritalar ve süreli yayınlar da bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Makale aynı zamanda kendisini zaman olarak sınırlandırmakta ve birkaç önemli yapıt dışında XIX. yüzyıl öncesinde kaleme alınan seyahatnameleri içermemekte, sadece gerekli yerlerde anlatımın akışına göre kısaca değinmektedir.

Bu çerçevedeki bütün kitaplara ulaşmaya çalıştık. Ancak neşredilmiş eserlerin sayısının fazlalığı, daha başka çalışmaların yapılmasını gerektirmektedir. Daha kolay sunabilme maksadıyla çalışmaları; ansiklopediler, müstakil kitaplar, makale ve sunum derlemeleri gibi üç farklı kategoride kronolojik bir sırayla ele almaya çalıştık. Literatür çalışmasının bir gereği olarak her bir eseri derinlemesine incelemektense daha genel bilgilerle çok daha fazla eseri zikretmeyi tercih ettik.

İstanbul üzerine ilk eserler, şehrin güzelliklerini ifade eden *şehrengiz* yazarları ve Evliya Çelebi gibi seyyahlardır. Bir kısmı Evliya Çelebi'nin çağdaşı

*Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi.

olan Avrupalı seyyahların da İstanbul üzerine eserleri vardır. Antoine Galland'ın *İstanbul'a Ait Günlük Anılar, 1672-1673*,¹ Petrus Gyllius'un Latince olarak kaleme aldığı *De topographia Constantinopoleos*,² Joseph Grelot'un *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople (1681)*³ ve Domenico Hierosolimitano'nun *İstanbul*⁴ adlı eserleri bu kapsamda verilebilecek öncü eserlerdendir.

Tanımladığımız şekliyle İstanbul şehir rehberciliğinde, hem nispeten erken bir dönemde yazılması, hem de kendisinden sonra yazılan rehberlere ilham kaynağı oluşturması bakımından Edmondo de Amicis'in yazdığı *İstanbul* adlı kitabı bir milat olarak kabul etmek isabetli olacaktır.⁵ Dünyaca ünlü İtalyan edibi Edmondo de Amicis; İspanya, Paris, Hollanda ve Londra gibi Avrupa'nın birçok şehri ile ilgili eserler vermiştir. *İstanbul* adlı kitabını yine yaptığı bir seyahatin sonunda kaleme almıştır. Bu eserinde İstanbul ile Osmanlı tarihi üzerine zengin bilgiler vermiş olmakla beraber yazar; okuduğu kitaplardan öğrendiklerini hemen münakaşasız kabul ettiği, Türkleri yakından tanıma fırsatını bulamadığı; üstelik kendisinin de ifade ettiği gibi, o dönemin insanların içinde büyüdüğünden farklı bir fikir ve his dünyasında yetiştiği içindir ki zaman zaman yanlışlığa düşmektedir.⁶

Eserinde İstanbul'un fizikî özelliklerinin yanında, şehir halkının sosyal yaşantısına da yer veren Amicis'in kitabı Fransızca, İngilizce, Almanca gibi pek çok yabancı dile çevrilmiştir. Köprü, Pangaltı, Aya Dimitri, Sütluçe, Köpekler, Avarelik, Eski İstanbul, Ermeniler, Yahudiler, Yangın Var, Surlar, Sarnıçlar ve Bakkal, Amicis'in eserinin en önemli başlıklarını oluşturmaktadır.

Amicis bu eserinde ayrıca İstanbul'un geleceği üzerine -biraz da içine duygusallık kattığı- karamsar tahminlerde bulunmaktadır. Ona göre ileride İstanbul'da muasırlaşmanın etkisiyle tepeler düzleşecek; korular yerle bir edilecek; rengarenk küçük evler yıkılacak; ufuk koynunda binlerce fabrika bacasının ve ehram şeklindeki kule çatısının yükseldiği saray, işyeri, imalathane dizileriyle her taraftan kesilecek; uzun, dümdüz, birbirine benzer sokaklar kocaman yollara ayrılacak, telgraf telleri gürültülü şehrin damlarının üzerine büyük bir örümcek ağı gibi iç içe geçecek. Yani özetle -kendi ifadesiyle- güzellik medeniyete kurban gitmiş olacak. Amicis İstanbul'un bu muhtemel geleceğinden duy-

1 Antoine Galland, *İstanbul'a Ait günlük Anılar (1672-1673)*, çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1973.

2 Pierre Gyllius, *De topographia Constantinopoleos*, İng. çev. John Ball, New York: Italica Press, 1988.

3 Joseph Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi*, çev. Maide Selen, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1998.

4 Domenico Hierosolimitano, *İstanbul*, Warminster, Wiltshire: Aris and Phillips, 2000.

5 Edmondo de Amicis, *İstanbul*, çev. Beymun Akyavaş, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1986.

6 Beymun Akyavaş, "Giriş", Edmondo de Amicis, *a.g.e.*, s. iii.

duğu telaşı şu şekilde ifade etmektedir: “Heyhat! İstanbul’un artık büyükanne-min dolabının dibinde tesadüfen bulduğum şu on dokuzuncu asırdan kalma kurt yemiş eski kitabın anlattığı gibi olmaması ne yazık!” İstanbul’un bugünkü şehirleşme sorunlarını aklımızdan geçirerek okuduğumuzda Amicis’in endişeleri daha da anlamlı hale geliyor.

XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başları arasında İstanbul ve Doğu şehirleri üzerine rehber niteliğinde yazılan yazılarda gözle görünür bir artış olduğundan bahsetmemiz mümkün. Buna etken olarak hiç şüphesiz dönemin siyasî atmosferinin yarattığı *öteki* merakına bağlamak mümkündür. Ancak bu mesele, makalemiz için biçtiğimiz maksadımızın sınırları dışında kaldığı için üzerinde daha fazla durmayacağız.

Bu dönemin bir diğer önemli yazarı Alexander van Millingen’dir.⁷ Malta’da ve İngiltere’de yoğun bir Protestanlık eğitimi ve ailesinden zengin bir kültür ortamını miras olarak alan rahip Millingen, bağımsız İskoç Kilisesi’nde bir süre görev yaptıktan sonra İstanbul’da yine bir Protestan kuruluşu olan Robert Koleji’nde tarih dersleri vermeye başlar. İstanbul hakkındaki kitabını, tam da bu dönemde kaleme almıştır. Kitabının başlarında Bizans’a ait önemli kültür kalıntularına büyük yer ayırır. Daha sonraki bölümlerde şehrin dış güzelliğini yansıtan ahşap evler, sokaklar, kahvehaneler, İstanbulluların giyim kuşamları ve farklı kültür yapılarına mensup insan manzaraları yer alır. Kitabın son iki bölümü İstanbul’un dinî mozaigine farklı dinî cemaatlerin çeşitli dinî ritüelleri ile şehrin son dönemlerde geçirdiği değişim sürecinin bir yansıması olarak kadınların gündelik hayata katılımına ayrılmıştır.

Millingen kitabını Avrupalı muhataplarına, yabancı bir şehri tanıtmaya amacıyla yazmıştır. Şehre ait belli başlı temel bilgilerin yanında, halka mal olmuş efsaneler ve söylencelere de kitabında yer verir. Kitabında zaman zaman Edmondo de Amicis’ten alıntılar bulunmaktadır. Eser, son kısımda yer alan ve Warvia Goble’ye ait sulu boya çalışmalarından oluşan “Bir İstanbul Panaroması” başlığı altında sunulan resimler ile zenginleştirilmiştir.

Bunların dışında, Demetrus Coufopoulos’un *A Guide to Constantinople*,⁸ Clement Alzonne’ye ait *İstanbul*,⁹ Leonia Celli’nin *İstanbul Favola Vera*¹⁰ ve Semavi Eyice’nin *İstanbul: Petit Guide a Travers les Monuments Byzantins et Turks*¹¹ gibi çalışmaları İstanbul üzerine yabancı dilde yazılmış diğer belli başlı eserlerdendir.

7 Alexander van Millingen, *Konstantinopolis İstanbul*, çev. Aykut Gürçağlar, İstanbul: Alkım Yay., 2003.

8 Demetrus Coufopoulos, *A Guide to Constantinople*, Londra: A. and C. Black, 1902.

9 Clement Alzonne, *İstanbul*, Paris: F. Nathan, 1936.

10 Leonia Celli, *İstanbul Favola Vera*, Milano: Todariana, 1974.

11 Semavi Eyice, *İstanbul: Petit Guide à Travers des Monuments Byzantins et Turks*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1955.

İstanbul'a ait şehir rehberi niteliğindeki yazılara en erken dönemde Sermet Muhtar Alus'un ve Süheyl Ünver'in çalışmalarında rastlamaktayız. Süheyl Ünver'in en mühim çalışması beş ciltten oluşan ve İstanbul'un tarihi üzerine makalelerinin yer aldığı *İstanbul Risaleleri*'dir.¹²

Eserlerinde büyük ölçüde İstanbul'un kaybolmaya yüz tutmuş gündelik hayatını, bütün ayrıntılarıyla işlemeye çalışan Alus, edebiyat ve ansiklopedicilik alanında da önemi katkılarda bulunmuştur. Daha sonra İletişim Yayınları tarafından, çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmış makaleleri toplanarak oluşturulan *İstanbul Kazan Ben Kepçe*¹³ adlı eserinde İstanbul'un sadece semtlerini, eski eserlerini ve anıtlarını değil, bunlarla içli dışlı her şeyi yani yaşayan bir kent ve payitaht ricali, kibarı, uleması, esnafı, kalem efendisi, memuru, komiği, meyhanecisi, ayyaşı ile kabadayısı, mekanları ve tarihi bir film gibi verilmiştir. Sermet Muhtar bir şehir gözlemcisi olmanın ötesinde şehri tüm anlamıyla içselleştirmiş bir İstanbullu idi.¹⁴ Taha Toros'un ifadesiyle çok yönlü, çok gezen, mütecessis ve mütemadiyen yazan bir fenomendi.¹⁵

Gerçek bir İstanbul meraklısı olarak Sermet Muhtar, İstanbul üzerine yapılmış ve makalemizin sonraki bölümünde değineceğimiz, Reşat Ekrem Koçu'ya ait *İstanbul Ansiklopedisi*'ne önemli katkılarda bulunmuştur. Sermet Muhtar'ın Koçu'ya verdiği ve G harfinden sonraki ansiklopedi maddelerinin akıbeti ise meçhuldür. Çeşitli maddeler dışında ansiklopediye önemli ölçüde fotoğraf kareleri ve resimler kazandırdığı da bilinen bir gerçektir.

Alus'un İstanbul'suz neredeyse hiçbir yazısı yoktur. Romanlarında ve piyeslerinde dahi İstanbul'u resmetmeye çalışmıştır. Canlı bir İstanbul rehberi olan Sermet Muhtar, bilgilerini bir araya getirebilecek bir İstanbul rehberi hazırlamak niyetindeydi. Ne var ki ömrü bu büyük ve değerli projesini gerçekleştirme yetmedi.¹⁶ İletişim Yayınları, Sermet Muhtar Alus'un, büyük oranda gazete ve dergilerde saklı kalmış, unutulmuş makalelerini Taha Toros ve Necdet Sakaoğlu'nun da yer aldığı bir yayın kurulunca neşretme projesi kapsamında yirmiye yakın kitap halinde neşretmeyi planlamıştır.

Suheyl Ünver ve Sermet Muhtar Alus'un ilk dönem çalışmaları, daha sonra İstanbul üzerine çalışmalar yapmış olan İlber Ortaylı, Jac Deleon ve Murat Belge gibi isimlerin yazacakları şehir rehberlerine önemli katkılar sağlayacaktır.

Yeni dönemde yazılan şehir rehberleri arasında ilk önce -diğerlerine nispetle daha evvel yazıldığı için- İlber Ortaylı'nın *İstanbul'dan Sayfalar*¹⁷ adlı kitabını zikretmek gerekir. Bu kitap İlber Ortaylı'nın İstanbul hakkında yazdığı ve çe-

12 Süheyl Ünver, *İstanbul Risaleleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969.

13 Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Kazan Ben Kepçe*, İstanbul: İletişim Yay, 1997.

14 Alus, *a.g.e.*, s. 17-20.

15 *a.g.e.*, s. 11.

16 *a.g.e.*, s. 18.

17 İlber Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

şitli tarihlerde bir kısım yayın organlarında neşredilmiş denemelerinin tek bir kitapta derlenmesinden oluşmaktadır. Denemelerin büyük bir kısmı *Cumhuriyet Gazetesi*'nin "Siyaset" ekinde ve *Milliyet Gazetesi*'nde yayımlanmıştır. Kitap bunların dışında *Mimarlık, Tarih ve Toplum, İstanbul, Skylife* ve *Agos* gibi yayın organlarında çıkan yazıları da içerir.

Türkiye'de tarih çalışmalarında önemli katkıları olan Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nun daha çok XVI. ve XIX. yüzyıl arasını kapsayan dönem üzerine çok çeşitli makaleler ve kitaplar yayımlamıştır. *İstanbul'dan Sayfalar* adlı eserinde yer alan makaleler ise Ortaylı'nın diğer çalışmalarından farklı olarak fazla bilimsellik havası taşımaz. Referanslar ya da dipnotlar kitapta neredeyse hiç yer almamaktadır. Nitekim Ortaylı bu kitabı bir bilimsel çalışma olmaktan çok kendisinin şehir üzerine duygularını yansıtacak, umuma açık bir zemin teşkil etmesi amacıyla yazmış gibi gözükmektedir. İstanbul'u sayfaları çevrilmekte bitmeyen bir kitap, seyrine doyum olmayan bir resim olarak nitelendiren Ortaylı, bu denemelerinde şehrin sadece birkaç sayfasını çevirmeye çalıştığını ifade eder. Kitap muhteva olarak İstanbul'un mezarlıklarını, evlerini, meydanlarını, saraylarını, meyhanelerini, dilencilerini ve şehir ahalisinin dilini, düni ve bugünüyle açıklar. Yazar, şehrin modern görüntüsünü ekseriyetle düne atfta bulunarak tasvir etmeye çalışmıştır. Bu yönüyle kitap, İmparatorluğun başkenti olarak İstanbul hakkında son derece ilginç tarihî bilgiler de içermektedir. Şehirde yer alan ve günümüze kadar ayakta kalmış tarihî kalıntılar, kitapta, eserin tarihteki değeriyle ele alınmıştır. Sevinç Altan tarafından hazırlanmış birçok karakalem desenlerle de zenginleştirilen kitap İletişim Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

İstanbul şehir rehberleri literatüründe bir diğer önemli isim şehir hakkında birçok kitabı ve yazısı bulunan Jac Deleon'dur. Deleon'un yapıtları arasında ilk akla gelen, *Anısal İstanbul* kitabıdır.¹⁸ Bu çalışmasında Deleon, İstanbul'un yedi tepesi üzerine bina edilmiş pek çok tarihsel anıtı, tek tek detaylı olarak ele alır. Her bir anıtı tarihsel arkaplanıyla inceler ve bunları siyah beyaz fotoğraf kareleri ve kartpostallarla zenginleştirir. Deleon, kitabının sonuna yedi tepede bulunan anıtların isim listesi ile bu anıtlarla alakalı yapılmış çalışmaların kaynakçasını ve küçük bir terimler sözlüğü eklemiştir. Deleon'un diğer önemli yapıtları İstanbul'un sadece belli bir mahallini konu alan *Boğaziçi Gezi Rehberi*¹⁹ ve *Bir Beyoğlu Gezisi*²⁰ adlı kitaplardır. Yazar her bir baskıda, bir önceki baskıda yer alan muhtevayı ve görsel malzemeyi zenginleştirmiştir.

Murat Belge'nin kitapları yine son dönemde yazılan şehir rehberleri literatüründe önemli bir yer tutar. Murat Belge'nin İstanbul üzerine "Geçmiş ve Ge-

18 Jac Deleon, *Anısal İstanbul (Gezi Rehberi)*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.

19 Jac Deleon, *Boğaziçi Gezi Rehberi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002.

20 Jac Deleon, *Bir Beyoğlu Gezisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.

leceği ile İstanbul” adlı makalesi, ilk kez Metin Sözen ve Semavi Eyice ile birlikte hazırladığı *İstanbul*²¹ adlı kitapta, neşredilir. Asıl müstakil çalışması 1993 yılında yayımlanan *İstanbul Gezi Rehberi*²²’dir. Kitabın en başında, kendi yaşam süresince İstanbul ile ilişkisinin üç aşamadan ibaret olduğundan bahseder. Bunlardan ilki on sekiz yaşında başlayan, birkaç sene süren ve duygusal özellik taşıyan bir ilişkiydi. İkinci aşama Amerika’dan dönüşü sonrası orada sahip olduğu mekan duygusunun bir sonucu olan ve pek de akli bir anlama çabası olmayan gezme ve tanıma çabası idi. Son aşama ise 1980’lerde Mustafa Kemal Ağaoğlu’nun bir BİLSAK kültür etkinliği olarak İstanbul gezileri düzenlemeyi düşünüp, kendisinden Haliç’i gezdirmesini istemesi sonucu oluşan süreçte vücut bulmuştur. Bu son aşama kendisi ile İstanbul arasındaki esas birlikteliğin olduğu aşama olur.

İnsanın kendi yaşadığı şehri az tanınmasını temelinde “Nasıl olsa buradayım bir gün gider görürüm” psikolojisinin bulunduğunu ifade eden Belge, buna ek bir neden olarak da Batılılaşma sonucu yaşamış olduğumuz kültürel ikililikte mekanları da geleneksel ve modern olmak üzere ayırmamızı gösterir. *İstanbul Gezi Rehberi*, Sumner-Boyd’la Freely’nin *Strolling Through Istanbul* tarzında, gezerken ve gezmek için kullanılacak bir rehber biçiminde yazılmıştır. Belge, onların bu kitapla son derece yararlı bir bilgi kaynağı oluşturması bakımından kolaylık sağladığı, öte yandan yazılabilecek her şeyi yazıp, kendisine pek fazla yazacak bir şey bırakmaması bakımındansa işini oldukça zorlaştırdığından bahseder. Kitabın girişinde İstanbul için önemli bir kaynak niteliğinde olan Reşat Ekrem Koçu’nun ansiklopedisinden de faydalandığını belirtir.²³ Özellikle son otuz yılda İstanbul’un belirgin bir şekilde nostaljik bir konu halini aldığını ve uzun süre burada yaşamış olanların dikkatlerinin var olan dan çok var olmayana kaydığını belirten yazar, bu ruh halini kendisi de yaşamakta ve bunu kitabına aksettirmeye çalışmaktadır. Kitap, belli bir rota takip eden bir kısım ilçe isimlerinin konu başlığı altında yazılan makalelerden oluşmaktadır.

Murat Belge, bunun dışında –kendisinin tabiriyle- *Gezi Rehberi* kitabının değişik bir kılığa girdiği *İstanbul’u Gezerken*²⁴ adlı bir kitap daha yayımlamıştır. Kitap bir önceki çalışmayla paralel bir içeriğe ve niteliğe sahip olmanın yanında pek çok fotoğrafla zenginleştirilmiş, daha çok göze hitap edecek bir tarzda büyük boy olarak yayımlanmıştır.

Bunların dışında Beşir Ayvazoğlu’nun hazırladığı *Şehir Fotoğrafları*,²⁵ Edmondo de Amicis’in kitabını çeviren Beymun Akyavaş’ın *Sultaniyegah İstanbul*

21 Semavi Eyice, Metin Sözen ve Murat Belge, *İstanbul*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1993.

22 Murat Belge, *İstanbul Gezi Rehberi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1993.

23 Belge, *a.g.e.*, s. vi.

24 Murat Belge, *İstanbul’u Gezerken*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1998.

25 Beşir Ayvazoğlu, *Şehir Fotoğrafları*, İstanbul: Ötügen Yay., 2002.

adlı çalışması²⁶ ile Çetin Altan'ın *Al İşte İstanbul* adlı eseri²⁷ bu çerçevede zikredilmesi gereken eserlerdir. Beşir Ayvazoğlu'nun kitabının sadece ilk bölümü İstanbul'a ayrılmıştır ve şehrin mekansal yönünden çok, ruhanî ve soyut atmosferi üzerinde durulmuştur. Bir başka İstanbul dostu olan Akyavaş'ın eseri 1995-2001 yılları arasında *Kubbealtı Akademi Mecmuası, Türk Kültürü ve Türk Yurdu* dergilerinde neşredilmiş makalelerden oluşmakta ve ekseriyetle yalnız başına yaptığı yürüyüşler sırasında tuttuğu notlar ve çektiği fotoğrafları içermektedir. Çetin Altan'ın 1980 yılında yayımlanmış olduğu eser günlük konuşma tarzında yazılmıştır.

Müstakil kitapların dışında, birden fazla yazarın çeşitli zamanlarda, İstanbul'u çeşitli yönleriyle tanıtan makalelerinin toplandığı derleme kitaplar da şehir rehberciliğinde önemli bir konuma sahiptir. Bu kapsamda ilk olarak kuruluşunun 10. yıldönümü münasebetiyle 1954 yılında Yapı ve Kredi Bankası'nın hazırladığı *İstanbul* kitabından bahsetmek gerekir.²⁸ Bu kitap Türk edebiyatının önemli temsilcilerinden olan üç ismin, Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Abdullah Şinasi'nin İstanbul üzerine yazdıkları yazılardan teşekkül eder.

Yine İngilizce olarak neşredilen *Istanbul Selected Themes: Myth and Modernity* adlı kitap,²⁹ 2002 yılında Arkeoloji ve Sanat Yayınları tarafından hazırlanmıştır.

Bir İstanbul uzmanı olan Semavi Eyice'ye armağan olarak hazırlanmış *İstanbul Yazıları* adlı kitap Aptullah Kuran, Oktay Belli ve Mehmet Say gibi birçok hatırı sayılır akademisyenin önemli çalışmalarını içermektedir.³⁰ Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nca hazırlanan bu eserde yabancı dilde makalelere de rastlamak mümkündür.

Bir diğer önemli eser de Milliyet Yayınları Genel Kültür dizisi kapsamında 1972 yılında hazırlanan *Bir Şehr-i İstanbul* adlı kitaptır. Oldukça erken dönemlerden kitabın basım tarihine kadar İstanbul ile alakalı Türk ve yabancı seyyahların ve gözlemcilerin yazdıkları eserlerden alıntı yapılarak oluşturulan bu kitap, bu bağlamda nispeten bir antoloji olması bakımından değerlidir.

Bu çerçevede zikredeceğimiz son kitap, 2001 yılında Omnibus tarafından Fransızca olarak neşredilen ve Pierre Loti, Claude Farrere, Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşar Kemal ve Nedim Gürsel başta olmak üzere diğer birçok önemli yazarın çalışmalarını içeren *Istanbul: Reves de Bosphore*'dur.³¹

26 Beymun Akyavaş, *Sultaniyegah İstanbul*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2001.

27 Çetin Altan, *Al İşte İstanbul*, İstanbul: YKY, 1998.

28 Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Abdülhak Şinasi, *İstanbul*, İstanbul: YKY, 1954.

29 Nezih Başgelen ve Brian Johnson (der.), *Istanbul: Selected Themes*, İstanbul: Annual Supplement of Arkeoloji ve Sanat Magazine, 2002.

30 *İstanbul Yazıları: Semavi Eyice'ye Armağan*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1992.

31 Timour Muhidine (der.), *Istanbul: Reves de Bosphore*, Paris: Omnibus, 2001.

İstanbul üzerine hazırlanmış olan ansiklopediler sınırlı sayıda olmakla birlikte şehir rehberciliği adına önemli katkılardır. Reşat Ekrem Koçu'nun hazırlanmış olduğu *İstanbul Ansiklopedisi*,³² bu alanda bir ilk olması ve kendisinden sonra yapılacak olan çalışmalara iyi bir veri zemini oluşturması bakımından saygın bir yere sahiptir. 1944–1958 yılları arasında hazırlanan bu eser, ne yazık ki tamamlanamamış ve ancak "Gökçinar" maddesine kadar gelebilmiştir. Koçu, Türklerin İstanbul'u fethinden sonraki 500 yıllık bir zaman kesitini kapsayan ve İstanbul'un camilerini, tekkelerini, türbelerini, çeşmelerini, hanlarını, hamamlarını, devlet adamlarını, hocalarını, dervişlerini, hatta hırsızlarını, kumarbazlarını, kentin ve çevresinin bütün güzelliklerini, yaşanan ilginç ve önemli olaylarını, İstanbul argosunu vb. folklorik ağırlıkta veren; fotoğraf yerine özel olarak hazırlanmış desenler kullanılacak bir ansiklopedi tasarlamıştı.³³

1982 yılına kadar İstanbul üzerine ciddi sayılabilecek başka bir ansiklopedi hazırlanamamıştır. İstanbul üzerine bir ansiklopedi hazırlama adına ikinci girişim Tercüman Yayınları'ndan geldi ve *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi* başlığı ile hazırlandı.³⁴ Adından da anlaşılacağı üzere bu eser, şehrin mekansal boyutundan çok kültürel boyutu üzerinde durmuştur. Yayına hazırlayan kuruluşun ideolojik eğilimlerine paralel olarak ansiklopedinin içeriğinde ve kullanılan dilde millî ve manevî yoğunluk, kendisini belirgin bir biçimde hissettirir. Ansiklopedinin baş tarafında, çalışmada temel konu olarak yer alan tarih, sanat, edebiyat, bibliyografya, biyografi, tıp, folklor, semtler ve turizm, kuruluşlar-teşkilatlar, deyim ve terimler, spor, musiki, tiyatro ve sinema-tv gibi başlıkların nasıl ele alındığıyla ilgili detaylı bir giriş yer alır. Ne yazık ki bu titiz çalışma da bir önceki çalışma gibi tamamlanamadı ve "Ozansoy" maddesinde kaldı.

Nihayet İstanbul üzerine tamamlanabilmiş bir ansiklopedik eser, 1993 yılında Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı tarafından *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* başlığı altında hazırlandı.³⁵ Ansiklopedi, son ciltte yer alan açıklamalı dizin de dahil edildiğinde toplam sekiz ciltten oluşmaktadır. Kültür Bakanlığı'nın da hazırlık aşamasında katkıda bulunduğu bu eser, Semavi Eyice ve Doğan Kuban gibi tecrübeli isimlerin bulunduğu yayın kurulunca hazırlanmıştır. Ansiklopedi kendisinden önceki iki ciddi girişimin birikim ve deneyiminden yararlanmakla beraber aradan geçen zamanın şehir üzerindeki önemli etkilerini de bu birikimin üzerine eklemiştir. "Ansiklopedi, esasta alfabetik olmakla birlikte geniş tematik maddelere de alfabetik sıra içinde yer vermekte; böylece, okurun herhangi bir konudaki herhangi

32 Reşat Ekrem Koçu (haz.), *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tan Matbaası, 1958.

33 "Önsöz", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay. ve Kültür Bakanlığı Yay., 1993, c. I, s. ix-x.

34 Recep Ekicigil (nşr.), *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yay., 1982-1985.

35 *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay. ve Kültür Bakanlığı Yay., 1993-1995.

bir madde yanında, dilediği o konunun toplayıcı maddesine de ulaşabilmesi sağlanmaktadır.”³⁶ Mekansal sınırı İstanbul’un metropoliten alanı olan *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, iki yüzü aşkın araştırmacı ve yazarın özverili çalışması sonucu ortaya çıkmıştır.

On the City Guides of Istanbul

Kazım BAYCAR

Abstract

The main purpose of this article is to develop a general survey on literature of city guides, written on Istanbul in variety of languages. In fact the term “city guide” -in Turkish sense- has not been very well defined and its boundary is not clear enough to make an academic classification. In this article I have tried to make a restricted definition of “city guide” including encyclopedias, books and selected writings of which primary concern is to present city in terms of both its physical and cultural features. Based on this definition I have held the major studies on Istanbul. The tourist guides, city maps, journals, travel accounts written before the midst of XIXth century are also not included in this article. However, for the sake of creating a good harmony among the studies at this article, I have sometimes deviated from this definition.

Key Words: City Guides, Edmondo de Amicis, Reşat Ekrem Koçu, Istanbul Encyclopedia, Sermet Muhtar Alus, Istanbul.

İstanbul Şehir Rehberleri Üzerine Bir Çalışma

Kazım BAYCAR

Özet

Bu makalenin esas amacı, İstanbul üzerine çeşitli dillerde yazılan şehir rehberleri literatürü üzerine genel bir inceleme yapmaktır. Esasen Türkçedeki anlamıyla *şehir rehberi* terimi iyi tanımlanmamış ve akademik bir sınıflama için sınırları belli olmayan bir terimdir. Bu makalede, gerek fizikî gerekse de kültürel özellikleriyle şehri tanıtan ansiklopediler, kitaplar ve seçme yazıları içeren sınırlandırılmış bir şehir rehberi tanımı yapmaya çalıştım. Bu tanıma dayalı olarak İstanbul üzerine yapılan temel çalışmaları ele aldım. Turist rehberleri, şehir haritaları, dergiler, XIX. yüzyıl öncesinde kaleme

³⁶ a.g.e., s. 3.

alınan gezi yazıları bu makalenin kapsamı dışında bırakılmıştır. Ne var ki, makalede yer alan çalışmalar arasındaki ahengi sağlama adına zaman zaman bu tanımın dışına çıkmak durumunda kaldım.

Anahtar Kelimeler: Şehir Rehberi, Edmondo de Amicis, Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi, Sermet Muhtar Alus, İstanbul.